

SZABADELVŐ VALLÁSOS ÉRTEKEZÉSEK

SZERKESZTI: SZENT-IVÁNYI SÁNDOR
KIADJA: AZ UNITÁRIUS IRATTERJESZTŐ BIZOTTSÁG

III.

Millikan A. Robert professzor, ennek az értekezésnek az írója, a világon jelenleg élő fizikusoknak egyik legnagyobbika. Ő volt az első fizikus, akinek az „elektron”-t, az anyag legkisebb ismert részecskéjét, izolálnia sikerült. Több évig volt tanára a Chicagói Egyetemnek, majd 1920-ban a Kaliforniai Technológiai Intézetben létesített Norman Bridge Fizikai és Kémiai Laboratoriumnak lett az igazgatója. Tagja az amerikai Nemzeti Tudományos Akadémiának (National Academy of Arts and Sciences). Tanulmányait a New-Yorkban levő Columbia Egyetem elvégzése után Göttingában, Berlinben és Dublinban fejezte be. Több kiváló szakmunka és egyetemi tankönyv szerzője.

Jelen fordítást az *American Institute of Sacred Literature* engedélyével közöljük.

TERMÉSZETTUDOMÁNY ÉS VALLÁS

(EGY TERMÉSZETTUDÓS HITE)

ÍRTA:

MILLIKAN A. RÓBERT

ANGOLBÓL FORDITOTTA
ÉS MAGYARÁZÓ JEGYZETEKSEL ELLÁTTA
SZENT-IVÁNYI SÁNDOR

1932.

CORVIN KÖNYVNYOMDA, CLUJ-KOLOZSVÁR

Ez a tárgy, amelyről most beszélni fogok, bizonyos mértékig kívül esik rendes munkálkodásom körén. Életem legnagyobb részét kísérletezésekkel töltöttem el fizikai laboratóriumokban, hol tanulmányaimat a tiszta tudomány művelésének szenteltem. Ennél a munkánál főcélom mindig az volt, hogy minden szükségtelen bonyodalmat kiküszöböljek, a másodrendű okoktól megszabaduljak és a megvizsgálásom alatt álló tüneményt leegyszerűsítsem legszűkebb jelentőségére, hogy ezáltal megkaphassam azokat az alapvető elveket, melyekből a következmény, a szabály, elkerülhetlenül és világosan folyik. Ennek a módszernek az eredményeképen iparkodtam a fizikában néhány olyan tudományos elvet gyűjteni össze, melyeket minden intelligens szakember elfogadhat. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a fizikában nincsenek ellenvélemények, hanem azt, hogy ma már van egészen tekintélyes számú olyan alapelvünk, melyet minden természettudós magáévá tesz.

Talán az unalmasság veszélyének teszem ki magam, de mégis ki kell tartanom eddigi módszerem mellett ennek a kis értekezésnek a megírásakor is. Megmaradok a leegyszerűsített alapelvek keresésénél, annál is inkább, mert meggyő-

zódésem szerint kilenc-tizedrészben a vallás és a tudomány között vívott harc annak a következménye, hogy külsőséges, formális jelenségeket tévesztünk össze a lényeggel s nem hatolunk elég mélyre úgy a tudomány, mint a vallás feladatának és eredményeinek vizsgálatánál.

Egy régi harc.

Napjainkban ismét felujult a tudomány és a vallás között dúló ősrégi párbaj, melyről pedig úgy a tudománynak, mint a vallásnak legkiválóbb vezérszellemci már többször megállapították, hogy minden komoly alapot nélkülöz. A Galileo (*) idejében — a XVI. század izzó légkörében — még meg lehetett valahogy érteni, hogy néhány elvakult hitvédő a vallás alapjait féltette a föld napkörüli forgásának felfedezésétől s ezért megpróbálta elnyomni Galileot tanításaival együtt. Mégis kissé meglepően hat reám, hogy még annak a kornak a hitvédői is a vallás lényegét oly helytelenül fogták fel, hogy annak igazságait, alapvető elveit, sőt létezését is, féltelniök kellett bármiféle tudományos felfedezéstől. Nem az a kérdés, hogy Galileonak igaza volt-e, vagy sem. Ez magában véve teljesen a tudomány dolga, a vallással egyáltalában nem vág össze s rá kellett volna hagyni a tudományra, hogy az döntsön a kérdés felett. A tudomány

dolga a kételkedés s ennek kapcsán a vizsgálódás, amit a tudomány mindig meg is tesz, amikor csak alkalma van rá. Hogy ez mennyire így van, hogy a vallásnak semmi kára nem származhatik a csillagászok bármiféle felfedezéséből sem és hogy az akkori inkvizitorok mennyire elmaradtak voltak saját koruktól is, azt mi sem bizonyítja jobban, mint Szent Ágostonnak alább idézett kijelentése, aki 400 körül élt, tehát 1200 évvel előzte meg az inkvizitorokat. Azt mondja Ágoston a gondolatnak, szerinte, két fővonaláról, a természetiről és a szellemiről, elmélkedve: „Vannak, akik kérdéseket vetnek fel a földre, az égre, vagy a világ elemeire nézve . . . amelyekről egy-egy nem-kereszténynek esetleg okoskodás és megfigyelés útján nyert tudása van. Nagyon illetlen, veszélyes s tehát féltetlenül elkerülendő, hogy egy keresztény ember ezeket a dolgokat az Írásokból bizonyítgassa. Meghallhatná valami hitetlen s látva, hogy olyanokat mond, amelyek az igazságtól oly messze esnek, mint kelet a nyugattól, alig tudná megtartóztatni magát, hogy ne nevéssen*.

A régi vita felujul.

Hogy azonban ugyanez a vita, melyről Szent Ágoston 1600 évvel ezelőtt már megállapította, hogy alapnélküli, mert kívül esik a vallás ismereti

körén s amely mégis újra fellángolt Galileo idejében, de el is hamvadt nemsokára, amint az emberek intelligensebbekké váltak, — hogy ugyanez a vita most ismét felujuljon olyan felvilágosodott országban, mint Amerika és olyan haladott korban, mint 1923. és 1925. (?) — az napjainknak egyik legmegdöbbentőbb meglepetése. Ám ez a jelenség nemcsak megdöbbentő, hanem egyenesen elítélendő is, mert az a kár, amelyet azok, a talán jóakarátú, de szüklátókörű hitvédők okoznak saját egyházuknak s általában a vallás jelenlegi formájának is, sokkal nagyobb, mint amilyent kívülről támadó atheisták, vagy a vallás más ellenségei valaha is okozni tudnának. Valóban, ha ezek a vallás mezejéről a tudomány területére kalandozó apologéta-tudósok győznének, az egyházak feltétlenül elveszítenék intelligensebb tagjaikat, akik kénytelenek lennének valami új szervezetben végezni azt a hivatást, amely eddig az Egyházaké volt: hogy a társadalom nagy dinamói legyenek, melyek az emberiség lelkébe termelik és szétosztják a szociális felelősség, az altruizmus, a testvéri szeretet és a jézusi élet szellemét.

Néhány természettudós tévedése.

De nem akarom ezért a vitáért a felelősséget teljesen csak a téves utakon járó hitvédőkre há-

ritani. A tudományt épp oly gyakran „képviselik” téves uton haladó tudósok, mint a vallást a fentiek. Vannak szüklátókörű tudósok is, akik nem ismerik a tudomány lényegét és határait, akik elvesztik szemük elől a szellemi értékek becsét s ennek következtében írásaikkal károsan befolyásolják az ifjúságot, nyugtalanná, vallástalanná s ennek következtében erkölcs-nélkülivé téven azt. Elismerem és megállapítom, hogy vannak ilyen tudósok s azért a magam részéről is hangsúlyozom, hogy a tudomány és vallás közötti harc megszüntetésére a tudósoknak is közre kell munkálniok.

Azt ugyan nem remélem, hogy ezen kis írásom megváltoztassa téves uton járó néhány kollégám magatartását, — a tudománynak is megvannak a maguk dogmatikusai, akik nem törődnek semmiféle tárgyilagos analízissel — azt azonban szeretném, hogy az ifjúság fontolóra vegye azokat a — nézetem szerint — nyilvánvaló és vitán felül álló tényeket, melyeket itt a tudomány és a vallás közötti ellentétre nézve összegyűjtöttem.

Nincs igazi ellentét.

Az első tény, melyet minden, a kérdés mélyére hatoló elme elismer, az, hogy a helyesen értelmezett tudomány és vallás között nincs igazi ellentét. A legegyszerűbb s valószínűleg a legmeg-

győzőbb bizonyítékot erre az állításra nézve azok szolgáltatják, akik a tudománynak és a vallásnak legkiemelkedőbb vezér-szellemi voltak. Válasszuk csak ki az utolsó két század tudományos lángelmeit. Minden történész megegyezik velem abban, hogy 1650-től 1920-ig a tudomány legragyogóbb képviselői ezek voltak: Newton, aki 1680, Faraday aki 1830, Maxwell, ki 1870, Kelvin, aki 1890 körül élt és Raleigh, aki 3 évvel hamarabb halt meg. Komolyabb, őszintébb, tehetségesebb és korszakalkotóbb lángelme alig élt valaha is, mint az itt felsoroltak és mégis mind az ötön nyílt és odaadón vallásos egyéniségek voltak.

Kelvin volt az, aki először számította ki a föld korát, mintegy százmillió évre becsülve azt, anélkül, hogy ebben a legkisebb ellentétét látta volna — a Genézis első fejezetei ellenére is — vallásos meggyőződésének. Egész életében buzgó hívő ember volt. 1887-ben, tehetsége teljében, ezeket írta: „Meg vagyok győződve, hogy minél behatóbban elmerülünk a tudományban, annál meszezebb jutunk mindentől, ami atheizmusnak lehetne nevezhető“. Később, 1903-ban így ír: „Ha elég mélyen gondolkozol, a tudomány maga kényszerít Isten hívésére, amely minden vallásnak alapja. Ugy fogod találni, hogy nemhogy ellentétes volna az a vallással, hanem ellenkezőleg, hozzásegít“. Életrője, Thompson P. Sylvanus mondja: „Hite min-

dig egyszerű és gyermeki volt, dogma és felekezetieskedés nélkül való. Fájdalmat okozott neki, valahányszor atheista ifjakról hallott, akik a lét mélyebb érteleit, természetesen, sohasem ismerték“.

Ugyanílyen nézetekkel találkozunk a másik négy lángelme életrajzaiban is, pedig — jegyezzük meg — ezeket nem azért választottuk ki, mert vallásosak, hanem, mert a tudomány vezető szellemi voltak.

Pasteur bizonyágtétele.

Ha azt mondaná valaki, hogy én csak fizikusokat és angolokat választottam ki, ime itt van egy másik, akit a francia nemzet a legnagyobb franciának nevez és aki a biológusok koronázatlan királya: Pasteur Lajos. Életrője azt mondja: „Végül pedig ne feledjük el, Pasteur mélyen vallásos ember volt“. Sirja fölött, a Pasteur Intézetben, ezek — saját szavai — állanak: „Boldog, aki Istent viseli magában, a szépség ideálját, melynek engedelmeskedik, a művészet ideálját, a tudomány ideálját, a haza eszméjét és az evangéliumok erényeinek ideáljait“.

Ha pedig azzal vádolná valaki, hogy csak a multak nagy tudósait hoztam fel például, akik a modern XX. század előtt éltek, akkor felszólítok bárkit, nevezze meg a ma Amerikában élő tizen-

két legkiválóbb tudóst és én megmutatom, hogy a felsoroltak nagy többsége bizonyosságot kész tenni nemcsak arról, hogy a tudomány és a vallás között igazi ellentét nincs, hanem egyuttal saját vallásos meggyőződéséről is.

Kezdjük a legnagyobbal, Dr. Walcott D. Karollyal, aki a Nemzeti Tudományos Akadémia elnöke, a washingtoni Smithsonian Intézet vezetője, a Tudomány Előmozdítására Alakult Amerikai Intézet elnöke és a korai geológiai korszakok evolúciója terén végzett kutatások legkiválóbb tudósa. Erről a kiváló elméről magam is tudom, hogy mélyen vallásos meggyőződésű lélek, ki nem régen írt levelében kifejezetten megengedte, hogy hivatkozhassem rá ennek az értekezésnek a keretében, mint „aktív egyházi ember”-re.

Bizonyágtevők serege.

Ugyanez áll Osborn F. Henry-re nézve, aki a new-yorki Természettani Múzeum igazgatója és az evolúció tanának egyik kiváló hirdetője. Egy másik, Conklin G. Edwin, a Princetoni Egyetem tanára, nemrégén egy sorozatosan közölt értekezésében lándzsát tört az élet vallásos értelmezése mellett. Személyes tapasztalatom alapján is idesorozhatom, továbbá, Merriam C. Jánost, aki a washingtoni Carnegie Intézet elnöke s Amerika vezető

paleontológistája; Pupin Mihályt, legkiválóbb szakértőjét az elektromosságnak, aki ennek az értekezésnek „minden szavát aláírja” s aki nemrégén ennél sokkal jobb előadást tartott e témáról a Columbia Egyetemen; Coulter M. Jánost, az amerikai botanikusok doyenjét; Angell R. James-t a Yale-egyetem elnökét, kiváló psychologust, mivel levélváltásom volt ez irányban; a Noyes-okat, legkiválóbb vegyészeinket; Breasted H. Jamest, legkiválóbb archeologusunkat, ki velem együtt sokáig presbiter volt egy chicagói egyházközségben, melynek Chamberlin T. C. az amerikai geologusok feje is állandó tagja volt; Dr. Abbottot, a Nemzeti Tudományos Akadémia belföldi titkárát, kiváló csillagászt, ki ma is aktív egyháztag; — és így tovább, végig a legkiválóbb tudósokon.

* * *

Forduljunk azonban a kép másik oldala felé s kérdezzük meg, mi volt az álláspontja a legkiválóbb vallásos szellemeknek a tudomány és a vallás viszonyaira nézve. Előre is kijelenthetem, az előbbiekhöz hasonló nyilatkozatokat és bizonyágtevéseket fogunk találni itt is. Mert hát vajjon nem maga Jézus mondta-e ezeket az emlékeztető szavakat: „Ismerjétek meg az igazságot és az igazság szabadokká teszen titeket”? Egész tanítá-

sában nincs sehol egyetlen olyan eszme, vagy bár megjegyzés sem, amely azt mutatná, hogy őt a tudomány ellen harcoló hitvédők táborába lehetne sorozni. Jézus tanításaiban nincs dogma és nincs verbális inspiráció (szószzerinti ihletés). (*) Az ő számára a vallás a szeretet és a kötelesség megéléését jelentette, a lelki arany szabály egyszerű és tiszta kifejezését.

Szent Ágoston és Wesley János.

Jézus után a legnagyobb vallásos szellem két-ségen kívül Ágoston volt, kitől fentebb már idéztem és aki kifejezetten óvta a vallás reprezentánsait attól, hogy a vallást a tudománnyal szembeállítsák, vagyis, hogy a Biblia költői leírásait tudományos megállapításoknak próbálják feltüntetni. Wesley János, a methodista egyház megalapítója (1703—1791), „A Természettudományok Compendiuma” c. könyvének „A lények fokozatos haladásának általános képe” c. fejezetében, miután beszélt „a struccról, melynek kecskelába van és ismét a madarakról, melyek a négylábuakkal vannak folytonossági összeköttetésben”, — így folytatja: „Minő fokokon emeli fel magát a természet az emberig? . . . Hogyan egyenesíti fel a fejét, amely minden más hasonló fajú állatnál a föld felé lóg le? Hogyan változtatja a patákat és mancsokat hajlékony kézzé?

Milyen módszerrel formálja át az ügyetlen és merev lábakat emberi karokká? Vagy miképpen egyszerűsíti az összetett gyomrokat emberi gyomorrá? Vagy a női mellet hogyan fejlesztette ki az állati emlőkből? A majom csak durva rajza az embernek, mely azonban mégis hasonlít hozzá és a legutolsó ismert kapocs, mely Isten csodás munkáját az amoebától az emberig mutatja. Az embernek épp úgy meg volt a maga fejlődési kora, mint a föld többi teremtményeinek. Ám a *tökéletes* ember és a majom között is egész sereg összekötő láncszem van”. Nem azt bizonyítgatom itt, hogy Wesleynek igaza volt-e, vagy sem. Tárgyunk szempontjából ez most mellékes. Ez az idézet azonban megmutatja, hogy bár egyike volt a világ legnagyobb vallásos géniuszainak, mégsem engedte, hogy tudományos meggyőződését megcsonkítsák szüklátókörü dogmák. (L. a Biblia teremtés-történetét, pl. amely a Wesley leírásával ellenkezik).

Tovább menve, ennek a századnak nem volt tehetségesebb vallásos vezér-szellem, mint Drummond Henry, kinek legkiválóbb munkája a vallásnak a tudomány haladása általi nyereség kimutatásában állott. De vegyük napjaink kiemelkedő, széles látókörű vallásos vezetőit sorra. Tudom, hogy nem fog akadni tizből egy, aki őszintén beszélve, a tudományt elvetné, hogy a vallásnak igazat szolgáltatson. Mindannyia odaállana Jézus,

Ágoston, Drummond, Beecher, Abbot Lyman, Fosdick, Soares, King, Brown, Burton és Mathews mellé, akik a tudományt és a vallást ikertestvéreknek tartották, melyek együttesen munkálják az emberiség tökéletesedését.

Bizonyításom eddig csak arra terjedt ki, hogy a vezér-egyénségek példáiból mutassam ki annak az állításnak a tarthatatlanságát, mely szerint a tudomány és a vallás ellentétes szellemi produktumok.

A vallás és a tudomány külön feladatai.

Most azonban térjünk rá bizonyításom második nyilvánvaló tételére és mutassuk meg, a két dolog alapvető természetéből, ennek az ellentétnek a lehetetlenségét. Állapítsuk meg úgy a tudománynak, mint a vallásnak a helyét az ember életében. A tudomány feladata a természet tényeiről, törvényeiről és processzusairól nyert ismeret előítéletek és apriori megkötöttségek nélkül való fejlesztése. A vallásnak viszont még ennél is fontosabb feladata az, hogy az emberiség lelkiismeretét, eszméit és aspirációit fejlessze.

A tudomány meghatározását illetőleg, azt hiszem, mindenki egyetért velem. A vallás ilyenén való meghatározása viszont Jézus küldetésének lényegén alapul, ki — ellentétben sok későbbi szük-

látókörű követőjével — nem dogmákat formulázott, hanem tanította az egymásnak való szolgálás evangéliumát és a szeretet szellemében való életet. Az viszont igaz, hogy vallás és tudomány az élet rendjén sokszor kerülnek összeköttetésbe, de ilyenkor kölcsönösen segítik egymást. Tudomány vallás nélkül, átkává válik az embernek inkább, mint áldásává, viszont a vallás szellemével művelt tudomány a haladásnak és egy tökéletesebb jövő reménységének a kulcsa. Más oldalról meg — a történelem bizonyossága szerint — a tudomány nélküli vallás dogmatizmussá, bigottsággá, vallás-háborukká, üldözéssé, inkvizícióvá alacsonyul, melyek kiszámíthatatlan károkat eredményeznek. Az ilyen tudománytalan, sőt tudományellenes vallás eredménye megmutatkozott számtalan esetben. Voltak korok, amikor az igazán nagy vallásos egyénségek csak az egyházon kívül voltak találhatóak. Vannak országok, ahol ma is ez a helyzet. És valahányszor ilyen tüneteket látunk, a kórokozó hiba mindig a túlságos teologizálásban, dogmákhoz való kötöttségben, formálizmusban s a Jézus kora óta is sokszor feltűnő farizeizmusban található meg. Legkiválóbb példa erre a kisázsiai egyház első hat századának története, ahol addig veszekedtek Jézus istensége, kettős természete és más képtelenségek fölött, amíg Jézus küldetésének minden mélységét elveszítették szem elől. Végül

pedig Jézus szellemének a terjesztése helyett, csak egy száraz hierarchikus keret maradt meg, ugyanaz, amely ellen Jézus küzdött és amely keresztfára juttatta őt.

A kereszténység lényege érintetlen marad.

Mégis — Amerikában legalább — elsősorban nem azok értik félre ily nagy mértékben a vallás lényegét, akik az egyházakon belül vannak, bár sajnálattal kell megállapítanunk, hogy vannak ilyenek is. Vannak azonban s különösen sokan az egyházakon kívül állók, akik sohasem voltak talán még templomban sem s ha igen, nem megértéssel és elfogulatlanul mentek oda. Ennek ellenére hivatott kritikusoknak érzik magukat s nyíltan hirdetik, hogy a kereszténység ma is ugyanaz, ami a középkorban volt, a középkori teológiát kárhoztatják a XX. század vallásában is. Pedig hát csak az utolsó száz évben is a teológia óriási forradalmakon esett át. Ezek a forradalmak jótékony hatással voltak a keresztény eszme tisztulására, ugyannyira, hogy, bár a külsőségek és a dogmák súlyos vereségeket szenvedtek, maga a kereszténység, lényegében, ugyanaz maradt, ami volt. Mi magunk is gyermekkorunkban még olyan dogmákat tanultunk, amelyeket ma már intelligens emberek emlegetni sem szeretnek s ez a jótékony haladás tovább is foly-

tatódni fog. Lényegében azonban ifjú korunkban ugyanabban a szellemben neveltek, amit ma is kívánatosnak tartunk, felebarátaink szeretetére buzdítottunk, lelki tökéletesedésünket munkáltuk, eszméinket és aspirációinkat fejlesztettük. Van egy nagyon egyszerű és egyben tudományos módszer arra, hogy a kereszténység szívéét és központját, egyszóval lényegét, megtaláljuk és ez az, hogy menjünk vissza jó messzire kutatásunk során és onnan figyeljük meg, hogy mi az, ami minden keresztény felekezettelben ugyanaz. Ha ezt megesszük, látni fogjuk, hogy ez a lényeg Jézus életének példájában és tanításában áll, hogy a kereszténység főfeladata: Jézus önzetlenségének szellemét terjeszteni az emberek között, hogy az ő idealizmusát, az ember testvériségébe és Isten atyóságába vetett hitét magunkévá tegyük. Más szavakkal, a vallás feladata, amint már fennebb is kifejeztük, ez: az emberiség lelkiismeretét, eszméit és aspirációit fejleszteni.

A fejlődés az Ó-testamentumban.

Harmadik nyilvánvaló igazsággal bíró tétel az, hogy úgy a tudomány, mint a vallás, jelen állapotukba csak hosszas fejlődés után jutottak el, miután mindkettő a legrimitivebb kezdetekből elindult. Ezt az állítást, csak a tudományra vonat-

koztatva, mindenki magáévá teszi. Viszont — ha csak a legfelületesebben is tanulmányozzuk a történelmet — rá kell jönnünk arra, hogy megállapításom a vallásra vonatkoztatva is helytálló. Az amerikai indiánok vallásos eszméi és gyakorlatai például, az ők Totem-oszlopukkal és kántálásukkal, kétségen kívül a legprimitívebb vallásos tipushoz tartoznak. Bár a kötelesség és felelősség érzet motívumait ebben a vallásban is megtaláljuk, mégis a mi mai erkölcsi és vallásos meggyőződésünkkel hasonlítva össze, azok nagyon alacsony fokon állottak.

És hát vajjon nem teljesen nyilvánvaló-e az a tény, hogy egy népnek a vallása nem lehet magasabb fokon, mint általános szellemi fejlettsége? Ezt a tételt magából a Bibliából is kimutathatjuk, ahol az Ó-testamentum Istentől alkotott fogalma, bár, a körülötte élő népek vallásával összehasonlítva, haladást jelent, mégis a mi mai mértékeinkkel mérve, nem elégíti ki. Az Ó-testamentum Istene már egy Isten volt — a körülfekvő népek még több istent imádtak — s ez az Isten jóindulatú és segítségre kész Isten is volt, de csak a saját kiválasztott népével szemben, egyébként bosszuálló, kegyetlen és haragvó Isten volt a többi népekkel szemben. Micsoda haladás ezzel szemben a későbbi próféták lassankint kiszélesített bölcsességű és megértésű Istene, míg azután ez a fejlődés Jézus tanításaiban a mindenkit szerető és megbocsátó Atya

fogalmában éri el tetőpontját. Ezt a fejlődést úgy a tudományban, mint a vallásban, csak az tagadhatja meg, aki a történelem, úgy a világi, mint az egyháztörténelem, tényei előtt lehunyja a szemét.

Mindig nagy érdeklődéssel és lelki nyereséggel foglalkoztam a mult vallásos nagyjainak értékelésével. Amikor azonban erre időm és alkalmam került, iparkodtam behelyezkedni az illetők korába, lehetőségeik és adottságaik körébe. Egy Mózes, vagy Pál megítélésénél figyelembe vettem koruknak teljesen tudomány nélkül valóságát, hogy nem volt akkor egészségtan, lélektan, miegyéb és hogy ők minden kísérleti alapokon nyugvó tudományos tény segítsége nélkül kellett hogy véleményt, megoldást találjanak betegségekre, rossz szellemek látogatására, napfogyatkozásra stb. Figyelembe véve ezeket, őszinte csodálattal láttam, hogy mégis milyen nagy mértékben sikerült nekik az élet helyes útjának kijelölése, vagy a maradandóknak az időleges és lényegtelentől való elválasztása. Bármily nehéz is beleképzelnünk magunkat a régmult vallásos szellemeinek korába, mégis meg kell ezt tennünk minden alkalommal, mert csak így érthetjük meg és csak így tudjuk méltányolni óriási hatásukat az emberiség fejlődésére nézve.

Valóban, ez a magatartás megoldja az egész problémát. Mert, figyelembe véve ezeket, senki sem fog arra gondolni, hogy a Genézis leírásait például

komoly, tudományos adatokként kezelje, vagy hogy azokat kárhoztassa. Hiszen akkor és ott a komoly tudománynak még híre-pora sem volt. A Bibliát tehát nem úgy kell tekinteni, mint valami tudományos kézikönyvet, vagy a verbális inspiráció szempontjából, mint valami betűről-betűre lemásolt isteni kinyilatkoztatást. A Biblia más és sokkal több annál. A Biblia megbecsülhetetlen tárháza egy nép sokszázados élményeinek és fejlődésének.

Minden gondolkozó ember hívő.

Negyedik világos megállapításom az, hogy minden ember, aki tud és akar egy kissé elmerülni, hiszen, egy vagy más módon, Istenben. Nézetem szerint ezt a szót: atheista, nagyon gondatlanul, tudománytalanul és szellemtelenül szokták használni, mert én például még csak el sem tudom képzelni, hogy igazi atheista létezhesen. Természetesen lehet, hogy valaki nem hisz a Congo néger istenfogalmában, akít tam-tam dobok pergettésével szoktak elűzni népüktől az „orvosságos emberek”, mert rossz indulatától félnek. Az is biztos, hogy a XX. század intelligens embere nem hisz olyan istenben sem, amilyent a Mózes, Józsué és a Birák jelzőiből ismerünk. Az viszont épp oly természetesnek tűnik fel előttem, mint a lélegzés, hogy minden ember, hacsak el nem vesztette gon-

dolgozó képességét, fel kell, hogy ismerje a maga erőtelenségét léte problémájának megfejtésében, meg kell hogy értse, hogy jött valahonnan és megy valahová, hogy életutja bár sokszor másfelé vezet, mint amerre menni szeretett volna, mégis valami nagy céltudatosságot mutat. Reá kell jönnünk arra, hogy mindezeknek van valami értelme, van valami oka. Egy szóval rá kell bukkannunk gondolkozásunk rendjén annak a nagy Valaminek, Hatalomnak, Lénynek a létezésére, akiben mindnyájan „élünk, vagyunk és mozgunk”. Ezt a Valamit, ezt a Hatalmat, ezt a Létezőt: Istennek nevezzük. A primitív ember természetesen anthropomorphikus képet alkotott magának Róla. Ismereteinek szűk köre miatt, nem tudott elképzelni más-milyen istent, mint amilyennek saját magát látni szerette volna. Az ember ismeretköre azonban állandóan bővül s amint egy ismert napunkon kívül annyi új napot fedezett fel a csillagászat, úgy kezdjük mi is mindinkább levetni magunkról a gyermekruhákat Isten elképzelésének és megismerésének fejedelmien grandiózus játékában.

A megegyezés nem szükséges.

Nem sokat törődöm vele, hogy vajjon te és én megegyezünk-e Istenről alkotott fogalmainkban, mert hát „vajjon csupán gondolkozás utján meg-

ismerheti-e az ember Istent? Mindkettőnk istenfogalma lehet — a dolog természetéből kifolyólag — határozatlan és csak általánosságokban mozgó. Egyáltalában semmi kedvet sem érzek arra, hogy vitatkozásba bocsátkozzam valakivel, ha az illető történetesen a természetet személyesíti meg s Istent a világmindenség Lelkének nevezi, mert lélek, személyiség s mindazok az elvont fogalmak, amelyek velejárnak: kötelesség, szépség, szeretet, épp úgy léteznek mindannyiunk számára, mint akár a víz, fa, vas. Azok mindenképpen épp annyira valóságok számunkra, mint a fizikai tárgyak. Senki sem képzelheti tehát úgy el a természetet, hogy azt megfossa ezektől a szellemi tulajdonságoktól, hiszen azok mindannyiunk életének valóságos élményei. Ha tehát felfogásodban azonosítod Istent a természettel, fel kell ruháznod azt tudattal és személyiséggel, vagy még inkább szupertudattal és szuperszemélyiséggel. Nem lehet a természetet, összesítő egészében, felfogni ezeknek a tulajdonságoknak mellőzésével. És nem lehet ezeket a potenciálításokat kivenni a természetből, bármily messze menjünk is vissza. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a hétköznapi értelemben vett materializmus teljesen abszurd és esztelen filozófia, aminthogy a legmélyebbre látó gondolkozók is annak tartják azt.

A történelem két nagy befolyásoló tényezője.

Anélkül tehát, hogy megpróbálkoznám a meghatározásával Annak, aki meghatározhatatlan, ismét kifejezem azt a meggyőződésemet, hogy bár nem feltétlenül szükséges Istenről alkotott fogalmainknak teljesen egyezőknnek lennie és hogy bár még ma is sok gyermekesen anthropomorphicus elképzelésünk van Róla, mégis minden gondolkozó ember meg kell, hogy hajtsa a fejét Az előtt, aki mindenekben, mindenek mögött és mindenek felett van. Azért nekem is, mint Kelvinnek, „fájdalmat okoz, ha atheista nézeteket hall olyan emberektől, akik a lét mélységeit sohasem ismerték“. Engedtessek meg nekem, hogy ezentul a nagy Ismeretlen, azt a minden dolog mögött élő Valamit, Istennek nevezzem. Ilyen értelemben — talán nem fognak félreérteni — ha azt mondom, hogy én még nem ismertem olyan gondolkozó embert, aki Istenben ne hitt volna.

Ötödik nyilvánvaló igazsággal bíró tétel az, hogy a világtörténelemben két olyan befolyásoló tényező van, amely Isten legjellegzetesebb tulajdonságául a jóságot állapította meg. Az egyik a Názáretbeli Jézus, a másik a modern tudomány kifejlődése, különösképpen pedig az evolúció tana. Minden vallás, a kereszténység is, megszemélyesítette a jó és a rossz fogalmát, de a legtöbb az

utóbbinak tulajdonított nagyobb befolyást az életben. Mindannyian sok olyan dolgot látunk és tapasztalunk, amelyek pesszimistákká tesznek minket. A jó nem mindig diadalmaskodik. Az igazság nem mindig győz. Mi az értelme a létezésnek? Egyáltalában érdemes-e élni? Mi az a cél, amely felé egy életen át haladunk? Jézus és a modern tudomány ezekre a kérdésekre igenlő feleletet adtak. Jézus élete hivatásául tekintette, hogy Isten jóságát hirdesse az emberek között. Igaz: olyan korban élt, amikor a modern tudomány még sehol sem volt. Olyan kifejezéseket használt a betegségekre és a rosszra nézve, amelyek korába találtak és amelyeket követői megérthettek. De látta Istent, kinek gondja volt a legkisebb verébre is és akinek munkája oda irányult, hogy ez a világ önmagát megjavítva, a boldogság világává váljon.

Isten és az evolúció.

Hasonlóképpen a tudomány is, az evolúció elvének tanításával, úgy mutatja be a világot, mint amely megszámlálhatatlan századokon által egyre fejlődik jobb és jobb beteljesülések felé. Ugy mutatja be Istent, mint akinek lényege a jóság, mert gondoskodik, hogy a létezésnek oka legyen, megengedi, hogy életünkkel, mint a fejlődés nagy tervének részesei, valami magasztos célt szolgáljunk.

Istentől soha senki fenségesebb ideát nem adott, mint a modern tudomány, amely úgy ismeri őt, mint aki korok, ezredévek és századokon át fejlesztette a földet az ember lakóhelyévé, életet lehelt annak anyagába s megteremtette a fajok fejlődő rendjét az emberrel a csúsponton, kit felruházott szellemi tehetségekkel és saját isteni tulajdonságainak mikrokozmos-ává tette.

De menjünk tovább egy lépéssel. A tudomány ajándékozta meg az embert a leghatalmasabb bizonyossággal a jóság értékére nézve az által, hogy bebizonyította, hogy az a világ nem a véletlenségek szinpada, hanem örökkévaló törvények tárgyalóterme. Ez a tény, bár még részleteiben nem teljesen világos, ma már a tudomány számára elvitázhatatlan igazságú alapelv s az emberiség számára talán még a Jézus tanításainál is hatalmasabb, de mindenesetre újabb, bizonyíték a jóság világhormányzó erejére nézve. A „ki mint vet, azt aratandja is” igéje ma már nemcsak bibliai textus, hanem igazság, amelyet az utolsó száz esztendő fizikai, kémiai és biológia felfedezései támasztanak alá. A tudomány tehát nemcsak, hogy tanítja Isten jóságát, hanem egyuttal gyakorlatilag is hozzásegíti az embert, hogy Isten e lényegének és törvényének szellemében éljen. Megtanítja nemcsak azt, hogy a betegség betegséget eredményez, hanem — indirekte — azt is, hogy gyűlölet gyűlöletet,

egyszeri tisztességtelenség újabb tisztességtelenségeket szül, hogy ezek mind bűnök, a bűn büntetése pedig végső fokon halál, — míg a szeretet önként felajánlva szeretetet nyer jutalmul. A tudomány megtanítja az embernek, hogy az erkölcsi törvények épűgy, mint a fizikai törvények, a természet törvényei, melyeknek megsértése nagy szerencsétlenségbe dönt.

Hiszünk egy örökkévaló, nagy tervben.

Kis értekezésemnek befejezéséhez közeledve, hadd vessek fel egy példát és egy kérdést. Az 1912-ik év tavaszán a német hajóóriás, a Titánic, összeütközött egy jégheggyel és sorsa megpecsételtetett. A hajó süllyedőben volt és a mentőcsónakok száma nem volt elég, hogy az utasokat mind befogadja. Felhangzott a kiáltás: „A nőket először!” A mentőcsónakok megteltek asszonyokkal és gyermekekkel, a férfiak pedig alámerültek a hajóval együtt. Ezt ugyebár hősi cselekedetnek hívjuk. De miért tettek így a férfiak? A felelet rá az, hogy ez a tenger törvénye és a férfiak inkább meghaltak, minthogy a törvény megsértésének szűgyenét elviseljék. Vegyünk most egy másik esetet, mert alaposabb feleletet szeretnék nyerni. Két férfi kapaszkodott egy hajóroncsba. De látszott, hogy két embert nem bír meg a roncs. Az egyik erre

elengedte azt és küzdött a habokkal míg csak elmerült. A hősiességnek ez a faja számtalanszor előfordult a világháboruban is. Sok ember eldobta magától az életet egy eszméért. S még több hasonló eset fordul elő a béke éveiben. Életünket feláldozzuk eszmékért, igazságokért, emberek milliói maradnak inkább szűgyény sorsban, semhogy szűgyenletes őzelmekkel meggazdagodjanak. Miért? Mert inkább szűgyények maradunk, sőt meghalunk, mintsem hogy elviseljük azt a tudatot, hogy az élet nagy tervének betöltésénél gyávák, vagy becsutelenek voltunk. Tudatosan vagy őntudatlanul, de így teszünk. Igaz, hogy nem mindenki teszen így, viszont én elég optimista vagyok feltenni, hogy az emberiség tulnyomó többsége így gondolkozik. Ha nem így volna, tökéletes anarchiává válnék a világ.

De térjünk vissza arra a kérdésre, hogy miért tesznek így az emberek? Egyszerűen azért, mert a legtöbb ember hiszi, hogy van valami ilyen őzökkévaló, nagy terv, melynek mindannyian részesei, megvalósítói vagyunk; hogy lemondásunk, szenvedéseink, halálunk hozzájárul annak a tervnek a beteljesüléséhez; röviden, mert a legtöbb ember hisz Istenben. Ez a legnyilvánvalóbb magyarázata ezeknek az apróbb vagy nagyobb hősiességeknek. Az emberek nagy többsége vagy hisz, vagy nem a halhatatlanságban, de azt mindnyájan hiszik, hogy tettüknek következménye, példája megmarad:

és befolyássá leszen az élet fejlődésének hatalmas folyásában. Más szavakkal, azok az emberek, akik hőökké lesznek, hisznek Istenben, abban „a hatalomban, mely a világot az igazságosság felé vezéri”. E nélkül az indító ok nélkül nincs hősiesség, nincs önfeláldozás, nincs „az emberiség lelkiismeretének, eszméinek és aspirációinak fejlődése”, azaz nincs vallás. Ezért mondotta Kelvin: „Az Istenben való hit minden vallásnak az alapja”.

Ha tehát akad ember, aki nem hisz, — sem vallásos meggyőződésből, sem az evolúció tanításából kifolyólag — Istennek egyre teljesebbé váló kijelentésében; ha akad valaki, aki ezen a két úton sem jut el odáig, hogy felismerje a lét okát és célját, — akkor magamat és az enyéimet iparkodni fogok távortartani tőle, mert a vele való összeköttetés csak veszélyeket eredményezhet. Ha pedig azt mondaná valaki, hogy az életnek mindama értelme, célja és szépsége, melyeket úgy a tudomány, mint a vallás megismertetett velem, — csak álom, — ezt felelném neki: engedjen tovább álmodni engem, tovább, mindörökké!

A fordító megjegyzései.

¹⁾ *Galilei Galileo* (1564—1642.) híres olasz természet-
tudós, a mozgástan megalapítója, a Pisai és a Pádai
egyetemek tanára volt. Tudományos felfedezéseivel, a
Kopernikus-féle világnézet védelmezésével és Aristoteles
filozófiájának bírálásával magára vonta a pápai udvar ha-
ragját. Különösen Kopernikus elméletének védelmezése
miatt nehezteltek rá az akkori egyház bigottjai, mert magát
a vallást látták veszélyeztetve tanai által. Kopernikus, vagy
Coppernicus Miklós (1473—1543) elvetette ugyanis Aristo-
teles tanát, aki azt állította, hogy a föld mozdulatlanul áll
a világ központjában és a többi égitestek mind körülötte
keringenek. Kopernikus ehelyett megállapította a ma is
érvényben levő heliocentrikus világnézetet, azaz bebizo-
nyította, hogy a föld és a hozzá közel eső bolygók forog-
nak a nap körül. Ez viszont a Biblia leírásával ellentétes
s ezért az akkori egyházvezetők istentelennek nyilvánították
azt. Galilei tehát, mikor Kopernikus tanait védelmezte s
különösen amikor egy Castellibez írott levelében kijelen-
tette, hogy a Biblia szövege nem lehet a kutatás akadálya
— szemben találta magát az egyházzal. Az inkvizíció porbe-
fogta s kötelezte, hogy Kopernikus tanát nyilvánosan ta-
gadja meg. Galileo engedelmesskedett s egyik római templom-
ban esküvel tagadta meg eddigi nézeteit. Így elkerülte a
halált, de életének hátralevő részét, mint az inkvizíció
foglya, egy villába internálva kellett eltöltenie.

²⁾ Szerző az amerikai vallásos fundamentálistizmusra
céloz, mely 1925-ben a Dayton, Ohio városában lefolytatott

„majom-per”-ben ért tetőfokára. A fundamentalizmus a világháború utáni vallásos orthodoxia tulhajtása. Alapelve az volt, hogy a Biblia betüjének szóról-szóra való elfogadása üdvözíthet csupán. Fent említett városban a fundamentálisták pert indítottak egy Scopes nevű tanár ellen, aki az iskolában a bibliai teremtés-történet helyett az evolúció magyarázatát elfogadhatóbbnak hirdette. Ennek a pernek a kapcsán azután számtalan nyilvános vita keletkezett. A fundamentálisták szembeszállottak a természettudósokkal, valamint unitárius és congregationalista lelkészekkel a Biblia leírásait jelentvén ki igazaknak a természettudomány megállapításaival szemben.

³⁾ A verbális inspiráció, szószerinti ihletés nemcsak a fundamentálisták, hanem általában az Európában újjáéledt orthodoxiának is kedvelt tantétele. Eszerint a Biblia szóról-szóra „Isten-szava”, annak minden egyes betűje igaz, mert Isten az egészet mintegy tollba mondotta a Biblia könyvei íróinak. Ez álláspont következtében a Bibliában található s eredetileg is költői tartalmú leírásokat tudományos igazságokként védelmezik.

A Szabadelvű Vallásos Értekezések jegyzéke:

1. Szent-Iványi Sándor: Az unitárizmus lényege	Ára 12 leu
2. Szent-Iványi Sándor: Az unitárizmus fejlődése	„ 15 „
3. Millikan A. Róbert—Szent-Iványi S.: Természettudomány és vallás. (Egy természettudós hite)	„ 10 „

Előköszületben több eredeti és fordított modern vallásos értekezés.

Kaphatók az Unitárius Iratterjesztőnél. Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.